

kenységük azon részével, mellyel érintik a témákat, a meglevő nyelvtudományi intézmények bizonyára nagyban hozzájárulhatnak a kifejlesztendő interdiszciplináris megközelítéshez s az ezzel kapcsolatos csoportmunkához is.

AGOSTON András

KAPCSOLAT NÉLKÜLI KAPCSOLATOK, VISZONYTALAN VISZONYOK

Várady Tibor: *Az egérszürke szoba titka*, Forum Könyvkiadó, 1976

1.

A ténylegesen-emberi kapcsolatok hiánya, az elformalizálódott, ál-személyes egymás közti viszonyok túltengése, a nyelviileg is már-már lehetlenné vált kommunikáció uralma: ez képezi e könyv jelentéstartalmának talán legszembeötlőbb rétegét. A mellé- és félrebeszélés, a dolgok néven nevezésének megkerülése, az „életstílussá” vált verbalizmus, a közéleti, etikai és esztétikai frázisok burjánzása, a nyelvi üresjáratok, sztereotípiák és klisék képtelen mennyisége jellemzi ugyanis a szereplők nyelvi „interakcióját”, pontosabban: a tényleges interakció olykor abszurd méretű hiányát. A kapcsolatnélküliség allegóriája tehát a szövegben tetten ért, alkotóilag erőteljesen megragadott „köznyelv”, melyet méltán nevezhetnénk a tökélyre emelt semmitmondás eszközének vagy egy ijesztően dehumanizálódott „meta-nyelvnek” is.

E kor-szerű, korunkat jellemző szociolingvisztikai fenomén Várady Tibor szövegében olykor már a halandzsanyelv formáját kezdi magára öltetni, a regény egyik zárófejezetében pedig a kapcsolatnélküliségnek e nyelvi szinten megmutatózó torz valósága már-már „babiloni” méreteket ölt. Mindezek alapján a könyv alapvető írói erényét a nyelvi valóság — a valóság nyelvi „tükröződése” — terén végzett sikeres kutatásban, alkotói kísérletezésben jelölhetnénk meg. Illetve, divatos műszóval élve: a szöveg drammatikai rétegének eredményes strukturálásában.

2.

E szövegfelszín alatt s vele szerves egységben egy egyetemes formalizmusba süppedt nem emberi életforma tengődik. Formális intézkedések, akciósdik és ügyködések jellemzik ezt az életformát, melyben a változtatás kísérlete és az újítás szándéka is megreked a felszíni, axiológiai tartalmaktól mentes „formabontás” és „újítás” szintjén, a túlhaladni akart életforma új — szurrogátumai körében.

A szövegnek e jelentészónájában fontos szerepet kap a mai társadalomtudományokból is jól ismert néhány kor-szerű, korra jellemző fenomén: a tudatmanipuláció; az egymást-ismételgetés „mágiája”, ti. a legkülönbélebb társadalmi közegek egymást-szajkózása; az új társadalmi rituálék gyakorisága; az önnön ellentétébe átcsapó intézményesség kultusza, stb. Olykor pedig fel-felvillan a szövegben a tudományos-fantasztikus irodalom hideg/rideg, intenzitás nélküli, technikai/tárgyi elrendezetségében ásitóan üres és uniformizált valósága is.

A szöveg jelentéstartalma azonban nem korlátozódik pusztán a *közéleti* valósággal kapcsolatos információkra; az értéktelenségek, dehumanizáltság-tünetek és abszurdítások sora a biológiai-szexuális létől az „éter” — tudományos, művészeti és filozófiai — szféráig terjed. Ami viszont e legkülönbélebb valóság-zónákkal kapcsolatos információkat szervesen rokonítja, az mindenekelőtt a felszínességgel, formalizmussal és sekélyességgel jelölhető meg. Sőt, gyakran a giccsséggel is: a szereplők közléte nem ritkán a giccskonfliktus, giccsvita, giccsmegállapodás formáját ölti, de ugyanígy beszélhetnénk giccszerelmükről, giccstudományukról és gicc-esztétikájukról is... A regényben kibontakozó cselekmény voltaképpen nem is más, mint e legkülönbélebb gicc-süyek „intézése”, képtelen játék a képtelenségekkel, értelmetlen ügyködés az értelmetlenségek „érdekében”.

Nem szükséges külön bizonygatni, hogy miben rejlik e szöveginformációk önmagukban vett humánus értéke. Inkább azt említenénk meg, hogy a nem emberi életforma humanizálását célzó alkotói irányzatosság ott valósul meg a leghatásosabban, ahol szerzőnk diszkrét ironiával viszonyul anyagához és problémaköréhez. Ott viszont, ahol az ironia és szatíra paródiába csap át, a hatás önromboló lesz: nem fokozódik, hanem éppen-séggel elenyészőre csappan.

A kritikai viszonyulást a szövegben — szerencsére! — nem ellensúlyozza tételes-programatikus „kiútkeresés”. Az életmód, életvitel, élettartalom szempontjából a könyv legaffirmatívabb fejezetének — első olvasásra — A dalkovács című bizonyult a számunkra, a „Bob Dylan”-i életérzés és a „Gyújts másik gyufát” életprogram érvényesítésével. Pontosabban: azzal, hogy ez az újromantikus életérzés és életprogram van talán a legkevésbé „leépítve” és fonákjára állítva az egész könyvben. Sokkal kevésbé például, mint Balogi naiv és együgyű optimizmusa... Csakhogy, e fejezetet követő „intermezzo” mindjárt át is értékeli ezt az affirmációt: kiviláglik belőle, hogy az „informális összejövetelek” legtöbb kritikizmussal megrajzolt szereplőinek az „életérzése” is meglepő módon — fedi amazokét! Lehet, hogy csak félreértésen alapul e két „struktúra” ilyen jellegű meg egyezése, az egymást-fedés azonban fennáll, s ezzel erőteljes kritikai jelentést kap A dalkovács c. fejezet is.

3.

Mennyiben és hogyan, milyen mértékben és minek a révén tekinthető *Az egérszürke szoba titka* — valóságirodalomnak?

Mint már történt is rá utalás, a kötet mindenekelőtt egy *nyelvi* valóságot ragad meg, tár fel és állít fonákjára, miközben az abszurditásig kiélezi e szociolingvisztikai valóság nem emberi tartalmait. Másodsorban viszont magánéleti és társadalmi, tudományos és esztétikai viselkedésformákat, gesztusokat és reflexeket, beidegződött mechanizmusokat és sztereotípiákat, viszonytalan viszonyokat és képtelen helyzeteket rögzít s utasít el, mindenekelőtt az irónia, humor és szarkazmus eszközeivel. S a szöveg ún. referenciális és felhívó funkciója ezzel ki is merül, a szerző nem tart igényt egy geopolitikailag is konkretizált valóság vaskos naturalizmussal vagy hagyományos realizmussal történő megragadására és viszonylag teljes föltárására. Voltaképpen nem is komplex értelemben vett társadalmi *realitásokat*, hanem — ismét csak divatos műszóval élve — mikrotársadalmi *modelleket* vázol föl, ironikus/szarkasztikus távolságot teremtve téma és szerzői értékrendszer között.

Eközben a „couleur locale” és „locale actuelle” bizonyos elemeit következetesen ellenpontozza a térhez-időhöz kevésbé köthető elemekkel, konkrétan és elvontan, lokálisnak és egyetemesnek állandó egymásra vonatkoztatására törekedve. Hazai és külföldi cselekményszínterek, magyar, német, finn, szerb, kínai stb. személynevek, honi és európai cselekményfoslányok, riportszerűen valóságos és parabolisztikus epizódok váltják egymást „logikátlan”, „nem realista” technikával, arról a nagyon is logikus, tervszerű írói szándékról tanúskodva, hogy a szövegben átfogott valóságsegmentumokat — a korvalóságnak fent jelzett nyelvi és szociológiai rétegeit — egyetemesnek, helyhez nem köthetőnek mutassa be, s nem pedig pusztán-lokálisnak. Ezért van az, hogy miközben a könyv lapjain lépten-nyomon a korszerű társadalomtudományok által is hitelesített egyetemes kor-sajátságokra bukkanunk, szűkebb társadalmi valóságunk egy-egy ismerős fázisára, közéleti „slágvortjára”, köznapi gesztusaink, reflexeink vagy éppen blöffjeink valamelyikére is ráismerünk. Más szóval, *Az egérszürke szoba titka* a maga anyagában, téma- és problémarepertoárjában nem annyira „univerzális”, hogy emiatt az ún. „lombik-irodalom” tárgykörébe kellene sorolnunk, de nem is annyira talajsztintien „valóságbaágyazott”, hogy emiatt a provinciális értelemben vett „valóságirodalom” címkéje illetné meg. Ha az árnyalatokat és egyediségeket többé vagy kevésbé mindig elhanyagoló *hasonlítás* eszközével akarnánk jellemezni, azt is mondhatnánk, hogy ilyen szempontból — pusztán a valóságirodalmi *jelleget* tekintetében — *Az egérszürke szoba titkának* „kétági” előzménye van irodalmunkban: a még parabolisztikus technikával megírt *Kétéltűek a barlangban*, másik oldalról pedig az *Egy makeró emlékiratai* és a *Rovarház* tekinthető távoli előzményének.

4.

Az eddigiekben könyvünk sokrétű, gazdag jelentéstartalmáról, jól strukturált grammatikai rétegéről, fontossággal bíró megismerő-, illetve humánus felhívó (posztulatív) funkciójáról szoltunk. Befejezésül pár impresziót arról, hogyan bontakozik ki a szövegben e jelentés, és hogyan érvényesülnek egyéb irodalmi funkciói.

Az expresszív funkció hatásosabb érvényesülését nézetünk szerint első sorban a szereplők nagyobb fokú egyénítése tette volna lehetővé. *Az egérszürke szoba titkának* egymással fölcserélhető és behelyettesíthető figurái vannak, vezeték- vagy keresztneveik egymásra is ruházhatók. Léven, hogy a személytelen „személyesség” világának a bábui, ilyen megformáltságuk mögött tudatos alkotói meggondolást is föltételezhetünk. Azonban az ún. „képi makrostrukturalitás” felől közelítve hozzájuk, *ilyen fokú* jellegtelenségükben az expresszív funkció erőteljesebb érvényesülésének, a jelentéstartalom hatásosabb kibontakozásának akadályát kell látnunk. (Olykor azt a benyomást keltik e túlzottan jellegtelen szereplők, hogy pusztán bizonyos szociológiai, antropológiai, információ-elméleti stb. tételek fölcserélhető felmondói.)

A másik, ennél is fontosabb hiányunk a mű kompozíciós struktúrájával és konstrukciós értékeivel kapcsolatos.

A „laza” kompozíció, a kapcsolatok nélküli „kapcsolatok” világának megjelenítéséről léven szó, bizonyos mértékig nagyon is funkcionálisnak látszik: széthulló-széteső ál-közösségről, atomizálódott egyedek mechanikus összességéről tudósít a jelképes cselekmény. A funkcionális dekomponáltság helyett azonban gyakran a kompozíciónélküliség benyomását kelti a szöveg: formálisan összeillesztett mozaikkövek, mechanikus egymásutánban következő történetek, több esetben minden különösebb következmény nélkül is könnyen fölcserélhető fejezetek váltják egymást, melyeknek legértékesebb kompozíciós eszközét a jelentéstartalom egyetemességét kidomborító *párhuzamok* képezik.

A könyv konstrukciós értékét azonban a fentinel is jobban csökkenti, hogy jórészt „túlirt”, önmagát mintegy túlértelmező szövegről van szó: a könyv második részének fejezetei jobbra már csak tovább illusztrálják az első részben jól föltárt, sikeresen megjelenített szociológiai tartalmakat. A *szerves és szükséges dimenziójú* belső szerkezet hiányát aztán a külső szerkezet már nem tudja pótolni: az utolsó fejezet zárójelene — az egérszürke ülésterem „egérszürkeségének” firtatása — az indításra rímel ugyan, s formálisan lezárja a történetet, de ez a keret ténylegesen nem tudja összetartani a széthulló kompozíciót.

Mindezek alapján az a benyomásunk, hogy *Az egérszürke szoba titka* egymásra variáló és egymással rezonáló, azonos vagy rokon tartalmú fejezetei *novellafüzérként*, kompakt, egységes novellagyűjteményként hatásosabban megállnak a helyüket, mint regényként. A könyv szövege azon-

ban — sokrétű jelentéstartalmával, a kor-szerű „köznyelv” terén végzett sikeres írói kísérletezéssel, nagy fontosságú megismerő és posztulatív funkciójával — a kompozíciós értékek hiánya ellenére is jelentős eredménye mai prózaírodalmunknak. Kísérleti kísérőzánknek mindenképpen.

BOSNYÁK István

LEHETŐSÉG ÉS MEGVALÓSÍTÁS

Kurucz Gyula: *Ködfaragó*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1976

Kurucz Gyula a hetvenes évek elején jelentkező fiatal prózaíró-nemzedéknek a tagja. A *Ködfaragó* második regénye. Tematikáját egy fiatal ember útkeresése, karriercsinálása képezi, az a sikerekkel és buktatókkal járó pályaszakasz, amely időben egybeesik a felnőtté formálódás esztendeivel. A regény alapkonceptiója magában foglal egy sor aktuális kérdést, és lehetőséget ad arra, hogy a hivatás megtalálásának, a társadalmi struktúrába való beépülésnek korántsem zökkenőmentes útját feltárja, miközben egy egyéni fejlődésrajzot vázolhat fel. A *Ködfaragó* globális koncepciója, tematikája, dinamikus elbeszélő modora által nem tekinthető elhibázott alkotásnak, a regény egésze szempontjából azonban mégis egy sor problémát rejt magában.

A problémák egyikét éppen a karrierregény értelmezése, lehetőségei képezik. A regény hőse mindenáron kitart dédelgetett álma mellett, hogy filmrendező legyen: a filmgyári munka képezi vágyainak végső célját, forgatókönyv írása tölti ki szabad idejét. Otthagya a gyá-

rat, a kevésbé kreatív munkakört, de a bontakozó perspektívákat is (betanulóból fémmunkás, majd elektroműszerész lesz, sőt szocialista brigádvezető), hogy villanyszerelői munkát vállaljon a filmgyárban. A regényben itt beálló törés nem Géza pályájának átmeneti megtorpanásával függ össze, hanem az irónia, a kritikai beállítottság elmaradásával, minek következtében a filmgyári atmoszférát, a „művész urak” világát megközelítőleg sem ábrázolja a regény kellő distanciával.

Annak ellenére, hogy Géza előtt mind világosabb, hogy aligha tornázza fel magát a rendezésig, átmenetileg mintha maga tény, hogy e végsőkéig léha, öntetszelgő filmes társaságnak tagja lehet, kielégítené. Ezen az sem változtat sokat, hogy lépten-nyomon éreztetik vele alárendeltségét, s hogy nosztalgikusan keresi fel régi gyári kollégáit. Kurucz itt egy sor jól ismert helyzetet, viszonylatot használ fel, sztereotípiákkal él, ahelyett, hogy legalább oly mértékben érzékeltetné a filmgyárban uralkodó hierarchia hátrányait, ahogyan azt az üzem, a fémgár esetében tudatosította. Mindezek ellenére rendkívül visszataszító akár erkölcsét, akár magatartásformáit tekintve ez a környezet, amelyben Gézának előlről kell indulnia az érvényesülés felé.